

Tashkent State University of Economics

JOURNAL OF INTERNATIONAL FINANCE AND ACCOUNTING

ISSN
2181-1016

ЎЗБЕКИСТОН ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Г.М. Саттарова

Ўзбекистон Республикаси

Банк- молия академияси таянч докторанти

ORCID:0009-0001-8444-499X

USING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES TO IMPROVE THE FINANCIAL STABILITY ASSESSMENT SYSTEM OF COMMERCIAL BANKS IN UZBEKISTAN

G.M. Sattarova

PhD Candidate

Banking and Finance Academy of the

Republic of Uzbekistan

ORCID:0009-0001-8444-499X

Аннотация. Мазкур мақолада тижорат банклари молиявий барқарорлигини баҳолашнинг назарий ва амалий жиҳатлари тадқиқ этилган. АҚШ, Буюк Британия ва Германия банк тизимларида қўлланилаётган молиявий барқарорликни баҳолаш механизмлари қиёсий таҳлил қилинган. Хусусан, капитал етарлилиги, ликвидлик, активлар сифати, рентабеллик ҳамда стресс-тестлар асосида банклар барқарорлигини баҳолаш амалиёти ўрганилган. Таҳлиллар асосида Ўзбекистон банк тизимида халқаро стандартларга мос барқарорликни баҳолаш тизimini такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: тижорат банки, молиявий барқарорлик, Basel III, капитал етарлилиги, CET1, ликвидлик, стресс-тест, риск-менеджмент, интеграл индекс.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of assessing the financial stability of commercial banks. A comparative analysis of financial stability assessment mechanisms applied in the

banking systems of the United States, the United Kingdom, and Germany is carried out. Particular attention is paid to capital adequacy, liquidity, asset quality, profitability, and stress testing. Based on the findings, scientific recommendations are proposed for improving the financial stability assessment system of commercial banks in Uzbekistan in accordance with international standards.

Keywords: commercial bank, financial stability, Basel III, capital adequacy, CET1, liquidity, stress testing, risk management, integrated index.

Кириш. Жаҳон иқтисодиётида юзага келаётган геосиёсий зиддиятлар, инфляция босимининг кучайиши, халқаро молия бозорларидаги ноаниқликлар ҳамда рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши банк тизими барқарорлигига бўлган талабларни янада ошироқда. Айниқса, 2008 йилги глобал молиявий инқироз ва COVID-19 пандемияси банклар молиявий барқарорлигини баҳолашда анъанавий молиявий коэффициентларнинг ўзи етарли эмаслигини намоён қилди. Шу

сабабли халқаро амалиётда капитал етарлилиги, ликвидлик, активлар сифати, рентабеллик ҳамда стресс-тест натижаларини комплекс баҳолашга асосланган ёндашувлар шаклланди.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида банк тизимини ислоҳ қилиш, давлат иштирокини қисқартириш, корпоратив бошқарувни такомиллаштириш ҳамда Basel III стандартларини босқичма-босқич жорий этиш бўйича кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Бу жараён банклар молиявий барқарорлигини халқаро талаблар асосида баҳолаш методологиясини такомиллаштириш заруратини юзага келтирмоқда.

Амалда банклар барқарорлигини баҳолаш асосан капитал етарлилиги ва айрим пруденциал нормативлар билан чекланиб қолмоқда. Бироқ ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, молиявий барқарорликни комплекс баҳолашда макропруденциал омиллар, стресс-тестлар, капитал буферлари, риск концентрацияси ва рақамли трансформация индикаторларини ҳам ҳисобга олиш муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан, хорижий мамлакатлар тажрибасини чуқур ўрганиш ҳамда уни миллий банк тизими хусусиятларига мослаштириш илмий ва амалий аҳамиятга эга.

Мақоланинг мақсади ривожланган давлатлар банк тизимида қўлланилаётган молиявий барқарорликни баҳолаш механизмларини қиёсий таҳлил қилиш ҳамда Ўзбекистон тижорат банклари учун илмий асосланган такомиллаштириш йўналишларини ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

- хорижий мамлакатларда банклар барқарорлигини баҳолашнинг институционал механизмларини ўрганиш;
- капитал етарлилиги, ликвидлик ва активлар сифати кўрсаткичларининг динамикасини қиёсий таҳлил қилиш;
- турли мамлакатларда қўлланилаётган стресс-тест моделларини баҳолаш;
- Ўзбекистон учун татбиқ қилиниши мумкин бўлган илмий таклифларни ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, иқтисодий-статистик таҳлил, динамик таҳлил, илмий умумлаштириш ҳамда эксперт баҳолаш усулларидан фойдаланилди. Шунингдек, Basel III пруденциал стандартлари, Халқаро ҳисоб-китоблар банки (BIS) тавсиялари ҳамда хорижий мамлакатлар марказий банклари томонидан қўлланилаётган стресс-тест механизмлари назарий асос сифатида қабул қилинди.

Таҳлил жараёнида АҚШ, Буюк Британия ва Германиянинг етакчи тижорат банклари фаолияти ўрганилди. Банклар молиявий барқарорлиги капитал етарлилиги (CET1 ва CAR), активлар сифати (NPL), рентабеллик (ROA), ликвидлик коэффициентлари (LCR ва NSFR), леверидж коэффициенти ҳамда стресс-тест натижалари асосида баҳоланди. Ушбу кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлиги таҳлил қилиниб, банклар барқарорлигини таъминловчи асосий омиллар аниқланди.

1. АҚШ, Буюк Британия ва Германия банк тизимларида молиявий барқарорликни баҳолашнинг қиёсий таҳлили

Халқаро амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, ривожланган мамлакатларда

банклар молиявий барқарорлигини баҳолаш фақат капитал етарлилигини аниқлаш билан чекланмайди. Барқарорликни таъминлашда рискларни олдиндан баҳолаш, стресс-тестлар ўтказиш, ликвидлик буферларини шакллантириш ва макропруденциал назорат механизмларини қўллаш устувор аҳамият касб этади.

АҚШ банк тизимида банклар барқарорлигини баҳолаш **risk-based supervision** тамойили асосида амалга оширилади. Бу моделда капитал етарлилиги (CET1), рискка тортилган активлар (RWA), ликвидлик коэффицентлари (LCR ва NSFR), леверидж коэффицентлари ҳамда Федерал захира тизими томонидан ўтказиладиган CCAR стресс-тестлари ўзаро уйғун ҳолда қўлланилади. Бундай ёндашув банкларнинг ташқи иқтисодий шокларга нисбатан чидамлилигини мунтазам баҳолаш имконини беради.

2020-2025 йилларда JPMorgan Chase ва Bank of America банклари мисолида капитал етарлилиги ва активлар сифати кўрсаткичларининг изчил яхшиланиши кузатилди. Бу ҳолат АҚШ банк тизимида капитал буферлари ва стресс-тестлар молиявий барқарорликни таъминлашнинг асосий воситасига айланганлигини кўрсатади.

Буюк Британияда эса банклар барқарорлигини баҳолаш макропруденциал ёндашувга асосланган бўлиб, Prudential Regulation Authority (PRA) ҳамда Financial Policy Committee (FPC) томонидан амалга оширилади. HSBC ва Barclays банклари фаолияти таҳлили капитал етарлилиги, ликвидлик ва муаммоли кредитлар улуши бўйича барқарор ижобий тенденция шакллانганлигини кўрсатди. Ушбу

моделнинг муҳим хусусияти иқтисодий цикллар давомида капитал буферларини динамик бошқариш ҳисобланади.

Германия банк тизимида эса Европа Иттифоқининг ягона назорат механизми асосида капитал муҳофазаси ва риск концентрациясини чеклашга алоҳида эътибор қаратилади. Deutsche Bank ва Commerzbank мисолида CET1 коэффицентларининг ўсиши ҳамда NPL даражасининг пасайиши кредит рискларини бошқариш самарадорлигини оширганлигини кўрсатади. Бу мамлакатда банклар барқарорлигини баҳолашда кредит портфелининг диверсификацияси ва йирик экспозициялар мониторинги муҳим аҳамиятга эга.

2. Япония, Жанубий Корея, Россия ва Қозғистон банк тизимларида молиявий барқарорликни баҳолашнинг қиёсий таҳлили

Жаҳон банк амалиёти таҳлили шуни кўрсатадики, мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш модели ва молия бозорлари хусусиятлари банклар молиявий барқарорлигини баҳолаш механизмларига бевосита таъсир кўрсатади. Шу боис Япония, Жанубий Корея, Россия ва Қозғистонда банк барқарорлигини таъминлашга хизмат қилувчи инструментлар ўзаро фарқ қилса-да, уларнинг умумий мақсади капитал барқарорлигини мустаҳкамлаш, кредит рискларини чеклаш ва ташқи иқтисодий шокларга чидамликни оширишдан иборат.

Япония банк тизими узоқ йиллар давомида консерватив риск-менежмент сиёсати билан ажралиб келмоқда. Мамлакатда банклар фаолиятини баҳолашда капитал етарлилиги билан бир қаторда ликвидлик захиралари, кредит портфелининг диверсификацияси, узоқ

муддатли рентабеллик ҳамда активлар сифати муҳим мезон сифатида қаралади.

MUFG ва SMFG банклари фаолияти таҳлили 2020-2025 йилларда капитал етарлилиги кўрсаткичлари барқарор ўсганини, муаммоли кредитлар улуши эса изчил қисқарганини кўрсатади. Бу ҳолат кредитлаш сиёсатида эҳтиёткорлик тамойилининг юқори даражада сақланаётганлигини тасдиқлайди.

Япония тажрибасининг муҳим хусусияти шундаки, банклар қисқа муддатли юқори даромад олишдан кўра, узоқ муддатли молиявий барқарорликни таъминлашга устувор аҳамият беради. Шу боис капитал буферлари доимий равишда юқори даражада сақланади, кредит портфели эса соҳалар ва миқдорлар бўйича диверсификация қилинади.

Мазкур тажриба Ўзбекистон учун банклар фаолиятини баҳолашда ликвидлик буферларини мустаҳкамлаш, кредит портфелини диверсификация қилиш ҳамда узоқ муддатли барқарорлик индикаторларини амалиётга жорий этиш зарурлигини кўрсатади.

Жанубий Корея иқтисодиёти ташқи савдо ва экспортга юқори даражада боғлиқ бўлганлиги сабабли мамлакат банк тизими ташқи иқтисодий ва валюта рискларини ҳисобга олган ҳолда шаклланган.

KB Kookmin Bank ҳамда Shinhan Bank мисолида капитал етарлилиги кўрсаткичлари йилдан-йилга яхшиланиб, муаммоли кредитлар улуши 1 фоиздан паст даражага тушган. Бу кредит рискларини эрта аниқлаш ва мониторинг қилиш тизимининг юқори самарадорлигини кўрсатади.

Корея моделида банклар барқарорлиги қуйидаги омиллар орқали баҳоланади:

- капитал етарлилиги;
- валюта рисклари;
- ташқи ликвидлик;
- хорижий қарзларга хизмат кўрсатиш қобилияти;
- активлар сифати.

Ушбу мамлакат тажрибаси миллий банк тизимида ташқи иқтисодий шокларни ҳисобга олган ҳолда макропруденциал мониторинг тизимини шакллантириш, валюта ликвидлиги кўрсаткичларини жорий этиш ҳамда ташқи қарзлар бўйича стресс-тестларни амалга ошириш муҳимлигини кўрсатади.

Россия банк тизимида тижорат банклари барқарорлигини баҳолаш давлат иштирокининг юқорилиги ва марказлашган пруденциал назорат тизими билан тавсифланади.

Сўнгги йилларда ташқи иқтисодий санкциялар банклар учун жиддий синов бўлган бўлса-да, Sberbank ва VTB Bank фаолияти таҳлили капитал етарлилигини сақлаб қолиш ҳамда ликвидликни таъминлаш бўйича самарали чоралар кўрилганлигини кўрсатади.

Айниқса, 2022 йилда ташқи босимлар натижасида рентабеллик пасайган бўлса-да, кейинги йилларда капитал базаси қайта тикланган ва муаммоли кредитлар улуши қисқарган.

Бу мамлакат тажрибаси иқтисодий инқироз шароитида давлат ва регуляторнинг тезкор аралашуви банк тизими барқарорлигини сақлаб қолишда муҳим аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди.

Шу билан бирга, тизимли аҳамиятга эга банклар учун алоҳида капитал буферлари, фавқулодда ликвидлик механизмлари ва эрта огоҳлантирувчи индикаторлардан фойдаланиш самарали натижа бераётганлиги кузатилади.

Марказий Осиё давлатлари ичида Қозоғистон банк тизими халқаро Basel III стандартларини миллий иқтисодиёт хусусиятлари билан уйғунлаштиришга муваффақ бўлган мамлакатлардан бири ҳисобланади.

Halyk Bank ва Kaspi Bank фаолияти таҳлили мамлакатда молиявий барқарорликни таъминлашнинг икки хил модели шаклланганлигини кўрсатади.

Биринчи модель — юқори капиталлашувга асосланган универсал банк модели бўлиб, унда капитал буферлари ва ликвидлик устувор аҳамиятга эга.

Иккинчи модель эса рақамли технологияларга асосланган финтех модели ҳисобланади. Kaspi Bank мисолида рақамли хизматларнинг кенгайиши кредит рискларини пасайтириш, операция харажатларини қисқартириш ҳамда активлар рентабеллигини сезиларли даражада ошириш имконини берган.

Бу ҳолат рақамли трансформация банклар молиявий барқарорлигини баҳолашда янги индикатор сифатида қаралиши лозимлигини кўрсатади.

Халқаро тажрибаларнинг қиёсий таҳлили

Тадқиқот натижалари кўрсатишича, таҳлил қилинган мамлакатларда банклар молиявий барқарорлигини баҳолашда ягона универсал ёндашув мавжуд эмас. Ҳар бир давлат ўз иқтисодиётининг хусусиятлари ва молиявий секторнинг ривожланиш даражасидан келиб чиққан ҳолда баҳолаш механизмларини шакллантирган.

Қиёсий таҳлил асосида қуйидаги умумий қонуниятлар аниқланди:

-барча мамлакатларда капитал етарлилиги банклар барқарорлигининг асосий индикатори ҳисобланади;

-активлар сифати ва муаммоли кредитлар улуши молиявий барқарорликка энг кучли таъсир кўрсатувчи омиллардан бири ҳисобланади;

-стресс-тестлар барча ривожланган мамлакатларда пруденциал назоратнинг муҳим элементига айланган;

-ликвидлик буферларини юқори даражада сақлаш ташқи иқтисодий шокларга чидамлилиқни оширади;

-рақамли технологиялар ва сунъий интеллект асосида рискларни бошқариш молиявий барқарорликни таъминлашнинг янги йўналиши сифатида шаклланмоқда.

Таҳлил натижаларига асосланиб, Ўзбекистон тижорат банклари учун капитал етарлилиги, ликвидлик, активлар сифати, стресс-тестлар, риск концентрацияси ва рақамли трансформация индикаторларини ягона тизимга бирлаштирувчи комплекс баҳолаш методикасини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Олиб борилган қиёсий таҳлил асосида қуйидаги илмий хулосалар шакллантирилди:

1. Банклар молиявий барқарорлигини баҳолашда алоҳида молиявий коэффициентлар эмас, балки уларнинг ўзаро интеграциялашган тизими юқори ишончли натижа беради.

2. Хорижий давлатлар тажрибаси стресс-тестлар, капитал буферлари ва эрта огоҳлантирувчи индикаторларнинг барқарорликни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кўрсатди.

3. Замонавий банк амалиётида рақамли трансформация даражаси ҳам молиявий барқарорлиқнинг муҳим мезонларидан бирига айланмоқда.

4. Ўзбекистонда банклар барқарорлигини баҳолаш методикасини такомиллаштиришда халқаро пруденциал

стандартлар билан бир қаторда миллий иқтисодиёт хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон тижорат банклари молиявий барқарорлигини баҳолаш тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари

Халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатдики, банклар молиявий барқарорлигини баҳолашда фақат капитал етарлилиги ёки ликвидлик кўрсаткичлари билан чекланиш замонавий иқтисодий шароитда етарли эмас. Иқтисодий муҳитнинг ўзгарувчанлиги, рақамли трансформация жараёнларининг жадаллашуви, геосиёсий хавфлар ҳамда ташқи молиявий шоклар банклар барқарорлигини комплекс ёндашув асосида баҳолашни талаб этмоқда.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда банк тизимини халқаро стандартларга мослаштириш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Бироқ амалда қўлланилаётган баҳолаш тизимида капитал етарлилиги ва айрим пруденциал нормативларга асосий эътибор қаратилиши, банкларнинг узоқ муддатли барқарорлигини тўлиқ акс эттирмайди. Шу муносабат билан банкларнинг молиявий барқарорлигини баҳолашда молиявий ва номолиявий омилларни ягона тизимда баҳолайдиган интеграл ёндашувни шакллантириш зарур.

Тадқиқот натижалари асосида банк молиявий барқарорлигини баҳолаш (БМББ) учун қуйидаги интеграл модел таклиф этилди:

$$БМББ = 0.25(CA) + 0.20(LQ) + 0.20(AQ) + 0.15(PR) + 0.10(ST) + 0.10(DI)$$

бу ерда:

CA – капитал етарлилиги индекси;

LQ – ликвидлик индекси;

AQ – активлар сифати индекси;

PR – даромадлилик (ROA, ROE) индекси;

ST – стресс-тест натижалари индекси;

DI – рақамли трансформация индекси.

Ушбу моделнинг афзаллиги шундаки, у банкларнинг молиявий ҳолатини бир вақтнинг ўзида бир нечта муҳим мезонлар асосида комплекс баҳолаш имконини беради. Шу билан бирга, интеграл индекс турли ўлчамдаги банкларни ўзаро таққослаш ҳамда тизимли аҳамиятга эга банклар бўйича эрта огоҳлантирувчи сигналларни шакллантириш имконини яратади.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги илмий янгиликларга эришилди:

Биринчидан, тижорат банклари молиявий барқарорлигини баҳолашда капитал етарлилиги, ликвидлик, активлар сифати, даромадлилик, стресс-тест натижалари ва рақамли трансформация кўрсаткичларини интеграция қилувчи комплекс баҳолаш модели таклиф этилди.

Иккинчидан, хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида банклар молиявий барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар тизимлаштирилди ҳамда уларнинг Ўзбекистон банк тизимида мослаштирилган таснифи ишлаб чиқилди.

Учинчидан, банклар молиявий барқарорлигини эрта баҳолаш учун капитал етарлилиги, муаммоли кредитлар, ликвидлик ва стресс-тест натижаларига асосланган эрта огоҳлантирувчи индикаторлар тизими ишлаб чиқилди.

Тўртинчидан, рақамли банк хизматлари улуши, онлайн операциялар ҳажми ва технологик самарадорликни молиявий барқарорлик индикаторлари таркибига киритиш бўйича илмий ёндашув асослантилди.

Тадқиқот натижалари асосида куйидаги амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

Банклар молиявий барқарорлигини баҳолашда интеграл барқарорлик индекси (БМББ)ни жорий этиш.

Марказий банк томонидан ҳар чорақда тизимли аҳамиятга эга банклар учун комплекс стресс-тестлар ўтказиш амалиётини кенгайтириш.

Капитал етарлилигини баҳолашда иқтисодий шокларни ҳисобга олган прогноз моделларидан фойдаланиш.

Муаммоли кредитларни эрта аниқлашга хизмат қилувчи автоматлаштирилган мониторинг платформасини жорий этиш.

Валюта рисклари юқори бўлган банкларда алоҳида ликвидлик буферларини шакллантириш.

Кредит портфелини тармоқлар кесимида диверсификация қилиш бўйича минимал талабларни ишлаб чиқиш.

Сунъий интеллект ва Big Data технологиялари асосида кредит скоринг тизимини ривожлантириш.

Рақамли хизматлар улушини молиявий барқарорлик индикаторларидан бири сифатида баҳолаш.

Тизимли аҳамиятга эга банклар учун қўшимча капитал буферларини босқичма-босқич жорий этиш.

Банклар барқарорлигини баҳолашда ESG (экологик, ижтимоий ва корпоратив бошқарув) омилларини ҳисобга олувчи индикаторларни киритиш.

Хулоса

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, хорижий мамлакатларда банклар молиявий барқарорлигини баҳолаш тизими комплекс ёндашув асосида шаклланган бўлиб, унда капитал етарлилиги, ликвидлик, активлар сифати,

стресс-тестлар, макропруденциал мониторинг ва рақамли трансформация муҳим аҳамият касб этади.

АҚШ, Буюк Британия, Германия, Япония, Жанубий Корея, Россия ҳамда Қозоғистон тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш натижасида ҳар бир мамлакат миллий иқтисодиёт хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўзига хос баҳолаш механизмларини шакллантиргани аниқланди. Бироқ уларнинг барчасини бирлаштирувчи умумий жиҳат – капиталнинг етарлилиги, рискларни бошқаришнинг самарадорлиги ва ликвидликни таъминлаш ҳисобланади.

Тадқиқот доирасида таклиф этилган интеграл барқарорлик индекси банкларнинг молиявий ҳолатини комплекс баҳолаш имконини бериб, эрта огоҳлантириш тизимини такомиллаштиришга хизмат қилади. Мазкур ёндашувни амалиётга жорий этиш Ўзбекистон банк тизимининг ташқи иқтисодий шокларга нисбатан чидамлилигини ошириш, молиявий рискларни камайтириш ҳамда пруденциал назорат самарадорлигини юксалтиришга хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: Finalising post-crisis reforms. Basel: BIS, 2017.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. Basel: BIS, 2024.
3. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. Washington, DC: IMF, 2025.
4. World Bank. Global Economic Prospects. Washington, DC: World Bank, 2025.
5. Bank for International Settlements. Annual Economic Report. Basel: BIS, 2025.
6. JPMorgan Chase & Co. Annual Report 2024.
7. Bank of America. Annual Report 2024.
8. HSBC Holdings plc. Annual Report and Accounts 2024.
9. Barclays PLC. Annual Report 2024.
10. Deutsche Bank AG. Annual Report 2024.
11. Commerzbank AG. Annual Report 2024.
12. Mitsubishi UFJ Financial Group. Integrated Report 2024.
13. Sumitomo Mitsui Financial Group. Integrated Report 2024.
14. KB Financial Group. Annual Report 2024.
15. Shinhan Financial Group. Annual Report 2024.
16. Sberbank. Annual Report 2024.
17. VTB Bank. Annual Report 2024.
18. Halyk Bank. Annual Report 2024.
19. Kaspi.kz. Annual Report 2024.